Brussels Studies

La revue scientifique électronique pour les recherches sur Bruxelles / Het elektronisch wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over Brussel / The e-journal for academic research on Brussels

Collection générale | 2013

Sociale gemengdheid in de openbare stedelijke ontwikkeling te Brussel: project of politiek taalgebruik?

La mixité sociale dans l'action publique urbaine à Bruxelles : projet ou langage politique ?

Social mix in public urban action in Brussels: project or political language?

Emmanuelle Lenel

Traducteur : Ben Winant

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/brussels/1130>

DOI : 10.4000/brussels.1130

ISSN : 2031-0293

Éditeur

Université Saint-Louis Bruxelles

Référence électronique

Emmanuelle Lenel, « Sociale gemengdheid in de openbare stedelijke ontwikkeling te Brussel: project of politiek taalgebruik? », *Brussels Studies* [Online], Algemene collectie, nr 65, Online op 25 février 2013, geraadpleegd op 30 avril 2019. URL : <http://journals.openedition.org/brussels/1130> ; DOI : 10.4000/brussels.1130

Licence CC BY

Nummer 65, 25 Februari 2013. ISSN 2031-0293

Emmanuelle Lenel

Sociale gemengdheid in de openbare stedelijke ontwikkeling te Brussel. Project of politiek taalgebruik?

Vertaling: Benny Winant

Het concept 'sociale gemengdheid' maakte weer opgang in het midden van de jaren 1990 en kreeg in het begin van de jaren 2000 concreet gestalte in het beleid tot "versterking van de sociale cohesie". Sindsdien is het concept het parool geworden van de openbare stedelijke ontwikkeling in Brussel, zoals overal in Europa het geval is. Enerzijds schetst deze bijdrage de politieke en ideologische context van de sociale gemengdheid en anderzijds tracht ze aan te tonen wat in het geval van Brussel concreet verstaan wordt onder het project voor sociale gemengdheid – de plannen, de instrumenten en wat niet gezegd wordt – en waar het echt om gaat in dit beleid voor stedelijke ontwikkeling.

Emmanuelle Lenel is assistente sociologie aan de Université Saint-Louis - Bruxelles. Sinds 2010 werkt ze in het Centre d'études sociologiques aan een doctoraat over de gewone dynamische processen van de sociale gemengdheid in de Brusselse wijken die « geherwaardeerd » worden. Over dat onderwerp publiceerde ze onder meer « Gemengde scholen als hefboom voor succes? Mogelijkheden en limieten van twee Brusselse modellen », in Brussels Studies, n°40, 2010, en « Le design social urbain comme gouvernance de l'intime. Le cas d'une salle de sport aménagée dans le cadre d'un dispositif de revitalisation à Bruxelles », Ambiances. Revue internationale sur l'environnement sensible, l'architecture et l'espace urbain, nr. 2 (te verschijnen).

Emmanuelle Lenel, +32(0)2 792 35 21, lenel@fusl.ac.be

Benjamin Wayens (Redactiesecretaris), +32(0)2 211 78 22, bwayens@brusselsstudies.be

Inleiding

1. Op vijftien jaar tijd is sociale gemengdheid het parool geworden van de stedelijke ontwikkeling in Brussel, zoals elders in Europa. Het parool verwijst naar een utopische visie die bepaalde denkers aan het einde van de 19e eeuw (onder meer Fourier met zijn Phalanstère) of katholieke leiders [Godard, 1998] al koesterden voor de stad als een plaats waar de verschillende sociale groepen harmonieus samenleven. Welke sociale en politieke transformaties hebben de belangstelling voor de sociale gemengdheid in de « achterstandswijken » weer aangewakkerd? Wat leert ons dat over de hedendaagse opvattingen en waarden? Welke rol speelt die hernieuwde belangstelling in de Brusselse stedelijke ontwikkeling in het bijzonder? Deze vragen worden in dit artikel beantwoord op basis van een semantische analyse van documenten¹, waarbij de voorwaarden en betekenissen van wat intussen een echte hedendaagse ideologie vormt, worden toegelicht. Men vindt deze ideologie terug in diverse sectoren van het maatschappelijk leven, onder meer in het corpus van de geanalyseerde teksten die handelen over de stedelijke ontwikkeling in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (BHG) tijdens de laatste twee decennia. Het corpus is samengesteld uit de belangrijkste uitingen van het politiek discours over sociale gemengdheid: programma's voor stedelijke ontwikkeling², (wetgevende en zelflegitimerende) teksten over de instrumenten tot uitvoering van het beleid in kwestie³ en verklaringen van de belangrijkste voorstanders⁴ van sociale menging.

1. Een nieuw model voor sociale actie

2. Sociale gemengdheid als nieuw parool is niet typisch voor het Gewest, maar in het BHG wordt het rondgebazuind in een specifieke stedelijke en politieke context waardoor het begrip er in zekere mate een eigen inkleuring krijgt. De belangrijke plaats die sociale gemengdheid inneemt in het discours over de stad en over de acties die er moeten worden gevoerd, wordt grotendeels verklaard door de opkomst van een nieuw model voor sociale actie, dat overal in West-Europa opgang maakt. Het nieuwe model hangt zelf samen met een nieuwe kijk op de « sociale kwestie »⁵.

1.1. Van de strijd tegen armoede naar de strijd tegen uitsluiting

3. Volgens verschillende observatoren [Rosanvallon, 1995 ; Castel, 1995] diende de ontwikkeling van de welzijnsstaat in de 20^e eeuw om de disfuncties van de industriële samenleving weg te werken. Vanaf de *Golden Sixties* doen de gunstige economische conjunctuur en het Fordistisch model de illusie ontstaan dat er een definitieve oplossing voor de sociale kwestie bestaat. De economische crisis die op het einde van de jaren 1970 in Europa toeslaat, brengt dat optimisme echter aan het wankelen. De structurele werkloosheid, de verslechterde situatie van de loontrekkenden en de wijziging van de manieren van socialisatie (de-syndicalisatie, wijziging van de gezinsstructuren enz.) leiden ertoe dat armoede wordt beschouwd als een gebrek aan stabiliteit en de sociale kwestie wordt weer aan de orde gesteld, maar dan in een gewijzigde

¹ Deze analyse gaat over het dominerende lexicon, de semantische associaties (aan woorden verbonden begrippen) en de registers van het discours over sociale gemengdheid in een corpus van documenten (cf. voetnoten 2, 3 en 4). Ze past in het kader van een doctoraal onderzoek over het samenleven in de oude wijken waarin de Brusselse overheden sterk ingegrepen hebben, en werd oordeelkundig becommentarieerd door Christine Schaut, medeleider van het onderzoek, en door twee anonieme lectoren.

² Hoofdzakelijk het Gewestelijk Ontwikkelingsplan (2002), het Plan voor de Internationale Ontwikkeling (2009) en Programma's van het Grootstedenbeleid (2005, 2009). Achteraan het artikel bevindt zich een volledige lijst met de referenties van de geraadpleegde documenten.

³ De instrumenten zijn de wijkcontracten, de Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en het decreet betreffende sociale cohesie (2004).

⁴ Verkiezingsprogramma's van de partijen ECOLO (2009) en PS (2009), Beleidsverklaringen van Ch. Picqué (gemeentelijke en gewestelijke strategie) en A. Hutchinson.

⁵ De uitdrukking « sociale kwestie » dateert van het einde van de 19e eeuw en verwijst naar de grootste disfuncties in de industriële samenleving. Ze werd in de jaren 1980 weer opgevoerd en verwijst dan meer in het algemeen naar de sociale problemen die veroorzaakt worden door een bepaalde organisatie van de economie en de samenleving.

context. Enerzijds zorgt de liberale ideologie, die weer in zwang is, voor een beperktere reactie van de overheid: de rechtstreekse maatregelen ten gunste van de doelgroepen worden uitgebreid en de opvang van de drop-outs van de klassieke sociale bescherming wordt overgelaten aan de « linkerhand van de Staat ». Anderzijds vindt de term « nieuwe armoede » geleidelijk ingang in de intellectuele kringen. De term wordt gebruikt voor het beschrijven van situaties die conjunctureel verslechteren en waarin de « kwetsbare » groepen zitten, namelijk mensen met diverse 'handicaps' voor hun sociaaleconomische integratie (gezinnen met slechts één inkomen, geen diploma enz.). Door die dubbele benadering wordt armoede thans niet langer beschouwd wordt als een collectief risico, maar als *verbonden* aan bepaalde achtergestelde sociale groepen en wordt de sociale kwestie geherdefinieerd op basis van de *situaties* waarin men uitgesloten is van het sociaal en economisch leven, en niet langer op basis van de politiek-economische processen die er de oorzaak van zijn.

4. In het hedendaagse discours, ook in het wetenschappelijke discours⁶, wordt armoede aldus beschouwd als een combinatie van sociale nadelen waarvan de gezamenlijke gevolgen de kloof tussen de insiders en de outsiders verbreden. De categorie van de kwetsbaren maakt het mogelijk om de aanpak te individualiseren (te bepalen wie de begunstigden van de actie zijn). Het uitdiepen van het thema van de uitsluiting met zijn specifieke terminologie vergemakkelijkt het vaststellen van nieuwe uitdagingen en het uitwerken van een nieuwe actiestrategie in de jaren 1990: de « strijd tegen uitsluiting »⁷ resulteert in een transversaal sociaal beleid met een breed spectrum van acties die tegelijk inwerken op verschillende aspecten van het leven van de begunstigden.

5. De herformulering van de sociale kwestie legt bovendien een nieuwe klemtoon op de sociospatiale dimensie. Sinds enkele jaren worden in onderzoekskringen de termen « fragmentering » en « dualisering » van de stad gebruikt om de breuklijnen in het maatschappelijk

leven uit te drukken [Navez-Bouchanine, 2002]. Van zijn kant heeft het politiek discours het over « de ruimtelijke enclaverings » als katalysator van de verschillende vormen van uitsluiting [Francq & Vanneste, 2010] - bij de toegang tot de instellingen, huisvesting enz. De wijk wordt dan als ankerpunt van de multicategoriële actie één van de bevoorrechte doelen van het nieuwe transversale sociale beleid. Stedelijke ontwikkeling wordt dan één van de middelen om de sociale kwestie aan te pakken.

6. Al die semantische verschuivingen brengen de twee hoofdtendenzen die het model van de sociale actie hebben omgevormd, tot uitdrukking: de overgang van een allesomvattend beleid naar een doelgericht integratiebeleid en de verschuiving van de focus naar de lokale situaties. Door die evoluties worden de belangrijkste referentiemodellen van het « uitsluitingsvraagstuk » verheven tot principes die vanaf de jaren 1990 ten grondslag liggen aan de stedelijke ontwikkeling zoals die zich in West-Europa en onder meer in Brussel zal voltrekken: de kwetsbaarheid, zonder enig onderscheid, op sociaal, economisch en materieel vlak, de sociale benadeling bij de toegang tot de rechten en diensten en de sociospatiale fragmentering. Tegelijk wekken ze de oude utopie van de gemengde stad weer tot leven.

1.2. Sociale gemengdheid als « antwoord » op het gebrek aan sociale cohesie

7. Het principe van de sociale gemengdheid vestigt de aandacht op de « nieuwe » vormen van ongelijkheid, die van sociospatiale aard zijn, en vormt daardoor een opportuniteit om een nieuw vastberaden politiek discours te formuleren, waarin sociale gemengdheid bijna systematisch geassocieerd wordt met een ander begrip, namelijk sociale cohesie. Dit oud reformistisch concept en transversaal referentiekader van de hedendaagse sociale actie zorgt ervoor dat de sociale gemengdheid haar ideologische troeven uitspeelt en een « remedie » wordt voor de problemen van de moderne stad, maar dan wel onder de voorwaarde –

⁶ « Armoede is een combinatie van sociale uitsluitingen op verschillende gebieden van het individuele en collectieve bestaan waardoor de levenswijze van degenen die in armoede leven, verschilt van de algemeen erkende levenswijzen », Vranken (2005), geciteerd door Francq & Vanneste, 2010, p.3.

⁷ Deze strategie zal in 2000 op Europees niveau bevestigd worden tijdens de Top van Lissabon.

die typisch is voor de neoliberale context - dat de semantiek van de sociale cohesie gereconstrueerd wordt.

1.2.1. Sociale cohesie: hernieuwde belangstelling en andere betekenis

8. Emile Durkheim, een van de grondleggers van de sociologie, wordt algemeen erkend als de eerste die het begrip « sociale cohesie » vulgariseerde op het einde van de 19^e eeuw in een Europa dat in volle sociale en economische mutatie verkeerde. Zoals Jenson [1998] erop wijst, definieert Durkheim sociale cohesie als sociale en politieke interafhankelijkheid, daartoe geïnspireerd door de politieke filosofie van het solidarisme waarvoor samenwerken in het licht van een gemeenschappelijke lotsbestemming belangrijker is dan het wijzigen van de sociale hiërarchie. Deze definitie benadrukt het collectieve en niet-conflictuele karakter van de samenleving, waardoor men de regeringen kon vragen om consensus te bevorderen en waarden te delen in plaats van bepaalde belangen te verdedigen. Ondanks de huidige betekenis die vandaag meestal aan de term wordt gegeven - overal hoort men oproepen om de « sociale cohesie te herstellen » - had de term dus altijd al een ideologische geladenheid en was hij een vector van een politiek project dat uitgaat van « het gemeenschappelijke ».

9. De gemeenschappelijke lotsbestemming heeft vandaag echter haar mobiliserende kracht verloren. In de neoliberale maatschappij is samenleven een hol begrip geworden [Gauchet, 1979]. Onder invloed van een aantal welbekende factoren⁸ wordt de samenleving steeds meer beschouwd in termen van pluralisme en vrije vereniging van individuen dan in termen van interafhankelijkheid en sociale relaties. In die context vereist het gebruik van het begrip « sociale cohesie » een semantische reconstructie, die in grote mate gebaseerd is op de retoriek van de sociale banden die sinds het einde van de jaren 1980 opgang maakt. Volgens Genestier [2006] vervult deze retoriek drie functies: *Primo*, ze maakt het mogelijk om opnieuw een diagnose te stellen: die van een « teloorgegangene wereld »; fundamentele waarden en instellingen die teloorgaan, het oude samenleven dat verdwijnt, enz. *Secundo*, ze wordt gebruikt om een therapie uit te werken – namelijk het herstel van

de relaties, het weer aanhalen van de sociale banden – die een alternatief vormt voor het inwerken op de sociale relaties, maar het tevens mogelijk maakt om een collectieve verbondenheid te blijven postuleren. *Tertio*, ze maakt het mogelijk om technieken uit te werken voor het beheer van de sociale relaties – toenadering en overleg.

10. Het begrip « sociale cohesie » grijpt terug naar die drie functies en dient in de eerste plaats om een diagnose van de samenleving te stellen, die geformuleerd wordt in termen van terugplooiing, onburgerlijk gedrag en communicatieproblemen. Het begrip wordt vervolgens gebruikt als argument voor oproepen om de sociale banden nauwer aan te halen, teneinde de « samenleving te heropbouwen », en verwijst bovendien naar specifieke middelen, zoals buurtfeesten. In het nieuwe model voor sociale ontwikkeling krijgt het lokale niveau immers attributen (nabijheid, specificiteit) en voordelen (verankering, solidarisering) toegedicht die geacht worden de verbondenheid met de samenleving te bevorderen [ibidem]. Tot slot worden in het discours over sociale cohesie actiemiddelen aangewezen die insluiting (participatie) en samenlevingsopbouw (interculturaliteit, intergenerationaliteit en sociale gemengdheid) bevorderen. In dat discours wordt sociale cohesie dus beschouwd als een allesomvattend politiek project.

1.2.2. Eufemisering van de sociale kwestie

11. De herformulering van de sociale kwestie in termen van uitsluiting heeft de aandacht gevestigd op de situaties alsof die op zichzelf de uitsluiting veroorzaken. Deze verschuiving van de focus leidt tot een vereenvoudigd beeld van het sociale vraagstuk « en vestigt de aandacht op een brede kloof tussen twee werelden [de *ins* en de *outs*], die impliciet als homogeen worden beschouwd » [Rosanvallon, 1995: 88]. In dat beeld worden de verschillen nagenoeg als normaal beschouwd. Het beleid inzake sociale cohesie - dat stoelt op het rechtvaardigheidsmodel van de gelijkheid van kansen – is er niet zozeer op gericht die verschillen te neutraliseren, maar houdt er rekening mee om gerichte acties te voeren. De terminologie van de pluraliteit, het referentiekader van de diversiteit en de oproepen tot « eerbied voor de verschillen » die de acties kenmerken, wijzen op een dubbele transformatie. Ener-

⁸ De deinstitutionalisering, de grotere mobiliteit, de opkomst van een individualiteit waarbij het individu de belangrijkste maatstaf is enz.

zijds worden de specifieke discriminatieparameters (geslacht, ras enz.) geïntegreerd in een algemene opvatting van het 'verschil' [Bereni & Jaunait, 2009]. Anderzijds wordt diversiteit voorgesteld als een waarde en een na te streven ideaal, die ertoe strekken gelijkheid als waarde en als ideaal te vervangen [Junter & Sénac-Slawinski, 2010]. Door dat ideaal te concretiseren eufemiseert het beeld van de cohesieve samenleving het sociaal probleem: het discours beschouwt verschillen als een bron van verrijking van de samenleving en maakt van harmonisatie een beleidsdoel. Zodoende wordt het conflictueuze model naar de achtergrond verdrongen en worden de krachtsverhoudingen uitgevlakt.

12. In dit eufemistisch discours krijgt het concept 'sociale gemengdheid' een bevoorrechte plaats, vooral wegens het plaatsgebonden karakter dat precies de mogelijkheid inhoudt om in te werken op een subsociaal niveau dat dieper ligt dan de conflicten en de sociale betrekkingen. Sociale gemengdheid kan voorgesteld worden als een remedie voor de vastgestelde problemen in de stad – sociospatiale segregatie, spanningen, terugplooiing op de eigen gemeenschap – dankzij de « intrinsieke » voordelen van relatievorming en ontmoetingen. « Gemengdheid tot stand brengen » wordt geacht de banden nauwer aan te halen en te voorkomen dat achterstandswijken definitief buiten de maatschappij vallen. Vervolgens hangt men, wanneer men sociale gemengdheid tot ideaal uitroept, het beeld op van een 'gouden periode' van de stad en pareert men de kritiek dat de samenleving teloor gaat door te spreken van de terugkeer naar een stad waar diversiteit en harmonie hand in hand gaan.

2. Sociale gemengdheid als politiek project in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

13. Conform de herformulering van de sociale kwestie wordt de stad een specifiek actieterrein. In het BHG leidt dat proces tot echte stedelijke ontwikkeling vanaf het midden van de jaren 1990 met specifieke projecten, programma's, instrumenten en protagonisten, die een ongeziene plaats in het globale sociale beleid innemen. Er wordt een project voor sociale gemengdheid in Brussel op stapel gezet, dat geleidelijk de steun krijgt van de hele politieke klasse en steeds meer aan bod komt in het discours.

2.1. Opbouw van de stedelijke ontwikkeling in Brussel

2.1.1. Het referentiekader van de kwetsbaarheid en inschakeling

14. Het referentiekader van de stedelijke ontwikkeling in het BHG is weliswaar van algemene aard, maar geeft uitdrukking aan bepaalde uitdagingen in de Brusselse sociale en politieke context en in het bijzonder aan de omvorming van het integratiebeleid, die in twee fasen verliep. De eerste fase bestond uit de geleidelijke koppeling van het integratiebeleid aan het migratievraagstuk vanaf 1974, toen de Belgische regering besliste om de immigratie van werknemers een halt toe te roepen. De dubbele vaststelling van de massale aanwezigheid van geïmmigreerde werknemers en het gebrek aan positieve sociaaleconomische perspectieven voor deze groep leidde tot verschillende beleidsinitiatieven die aanvankelijk culturele accenten hadden om hun sociale situatie te verbeteren⁹. De opkomst in de jaren 1980 van het thema « sociale uitsluiting » [Vranken, 1998b] boog die initiatieven om in veeleer sociale en economische acties [Ben Mohammed & Réa, 2000]. Die initiatieven werden geleidelijk grotendeels gefinancierd met de middelen voor het integratiebeleid ten koste van de acties die gericht waren op de integratie van *alle* burgers in de verschillende instellingen [Vranken, 1998a]. De oprichting van een Gewestelijk Fonds voor Inte-

⁹ Dat is het begin van een onthaalbeleid voor migranten, maar ook van geleidelijke toegang tot werk en burgerschap. In 1981 wordt de wet-Moureaux tegen racistische en xenofobe daden aangenomen.

gratie en Samenleving van de lokale gemeenschappen in 1990 en het gebruik van het concept 'inschakeling' vertaalden de koerswijziging van het integratiebeleid, dat overging van een algemene kwestie naar een kwestie van bepaalde bevolkingscategorieën. Er werden nieuwe uitdagingen vastgesteld voor de Brusselse samenleving waarvan de multiculturaliteit intussen een erkend feit is: de waardering van de « positieve » verschillen en de handhaving van een gemeenschappelijke sociale orde¹⁰.

15. De tweede fase begon omstreeks 1991. In dat jaar noopten twee evenementen, de stadsrevoltes in Vorst in mei en de xenofobe vloedgolf op de « zwarte zondag » van 24 november¹¹, de politieke wereld ertoe voorrang te geven aan een globalere aanpak van de sociale uitsluiting, om de tegenstelling tussen autochtonen en migranten, die koren op de molen van de extreemrechts partijen zou zijn, te temperen [Francq & Vanneste, 2010]. In overeenstemming met het nieuwe taalgebruik van de sociale cohesie werden de culturele en etnische problemen uit het discours over de uitsluiting gelicht – maar daarom niet uit de acties (cf. infra) – en vervangen door algemenere termen zoals « sociale nadelen », « kansarmoede » of « sociaaleconomische achterstand ». Opmerkelijk is dat het Gewestelijk Fonds voor Integratie en Samenleving in 1995 herdoopt werd tot het Programma Integratie en Samenleving.

16. Het gebruik van die termen wijst op een wijziging van het referentiekader van de integratie, dat voortaan gekoppeld wordt aan dat van de kwetsbaarheid van specifieke sociale groepen en van het verschil in

het algemeen. Wegens de sociospatiale polarisatie en de concentratie van de achterstandswijken in de « arme halve maan » in het centrum van de stad en de spanningen in bepaalde wijken waar hoofdzakelijk migranten wonen, zal dit referentiekader zijn stempel drukken op de Brusselse stedelijke ontwikkeling, die zal verlopen volgens twee bevoorrechte interventieassen en met nieuwe actoren om de « achterstandswijken » en hun inwoners weer in te schakelen in de « stedelijke samenleving ».

2.1.2. Twee interventieassen

17. Huisvesting is de eerste interventieas. Vroeger was sociale huisvesting synoniem van sociaaleconomische stabiliteit [Zimmer, 2007], maar met de crisis is ze symbool van reëligatie geworden. Het huisvestingsbeleid, dat er oorspronkelijk toe strekte het universele recht op een degelijke woning in de praktijk te brengen, wordt verruimd tot de strijd tegen de uitsluiting en concentreert zijn middelen op een doelgebied, de RVOHR¹². De gewestelijke overheden bevestigen aldus hun dubbel streven om orde op zaken te stellen in hun sociale woningen en de armsten te steunen bij het krijgen van een sociale woning. In 1993 stelt het Gewest strengere toewijzingscriteria¹³ vast en kondigt het zijn voorname aan om het sociale woonaanbod uit te breiden. Zoals we zullen zien, is de woning ook van belang op fiscaal vlak en komt het gewestelijk beleid ter ondersteuning van de aankoop van een woning vooral ten goede aan de meer welgestelde gezinnen [Romainville, 2010]. Conform dat beleid kreeg de Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (GOMB) eind jaren 1980 de opdracht

¹⁰ Het rapport dat het Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid in 1990 opstelt, pleit voor de koppeling van het begrip 'integratie' aan het begrip 'inschakeling', waarbij dit laatste « op gelijke afstand van assimilatie en segregatie ligt » (geciteerd door CBAI-CRAcs, p.70).

¹¹ Die dag wordt de uittrekkende coalitie (christendemocraten, socialisten en Volksunie) bij de federale verkiezingen afgestraft. Hoewel de Belgische kiezers tot dan vrij trouw waren gebleven aan de traditionele partijen, stemde 35% op kleine, min of meer nieuwe partijen op de Belgische politieke scène, waaronder de xenofobe partijen, die een overwinning behaalden - de zwarte vloedgolf -, vooral het Vlaams Blok (intussen Vlaams Belang), dat 10% van de Vlaamse stemmen haalde.

¹² De Ruimte voor de Versterkte Ontwikkeling van de Huisvesting en de Renovatie komt *grosso modo* overeen met de « arme halve maan », waaraan een deel van de vijfhoek is toegevoegd.

¹³ De ordonnantie van 9 september 1993 voert een huisvestingscode in die onder meer het inschrijvingssysteem hervormt.

om geconventioneerde woningen te produceren in de « door de overheden en privé-investeerders verwaarloosde wijken » en daardoor de gezinnen met een middeninkomen in het BHG te houden, die anders door de vastgoedmarkt ertoe gedwongen zouden worden om huurder te blijven of te verhuizen¹⁴. Om het instrument als het ware beter te verantwoorden in het licht van de nadrukkelijke oriëntatie van het huisvestingsbeleid, werden de GOMB en het principe van toegang tot eigendom – dat in feite de arme gezinnen uitsluit – in 2011 geïntegreerd in het sociaal huisvestingsbeleid bij de ordonnantie-Hutchinson, die het toepassingsgebied uitbreidt tot alle vastgoedoperatoren die woningen beheren, te huur stellen of financieren.

18. De tweede interventie sluit aan bij een tendens die echter niet specifiek is voor Brussel, namelijk de geïntegreerde stedelijke ontwikkeling, die tot uiting wordt gebracht door de vervanging van het concept « stadsvernieuwing » door « herwaardering van de wijken ». Het eerste concept kenmerkte de renovaties van de huizenblokken (1977-1992) door de stad Brussel, die gebaseerd waren op een « lichte renovatie » van de vervallen huizenblokken in reactie op het afbraak- en heropbouwbeleid van de jaren 1960-1970 en op de uitwassen van het functioneel urbanisme. Het was de bedoeling om de exodus van de bevolking van de oude centrale wijken die door deze dubbele tendens getroffen waren, een halt toe te roepen. Het tweede concept impliceert een « herdynamisering » van de achterstandswijken door interventies van een groot aantal operatoren uit de openbare, privé- en verenigingssector, die tegelijk drie aspecten van de leefomgeving aanpakken: materieel, sociaal en economisch. In 1994 werd het eerste gewestelijk in-

strument van die nieuwe filosofie ingevoerd: de wijkcontracten (cf. infra).

19. Deze tendens werd in 1999 bevestigd door een algemene reorganisatie van het beleid dat de stedelijke ontwikkeling flankiert, waarbij haar rol binnen het algemene sociale beleid wordt bevestigd. Op gewestelijk niveau worden de verschillende bevoegdheden in het kader van die reorganisatie samengevoegd in het Geïntegreerd Beleid voor Stadsvernieuwing. Op federaal niveau wordt het Commissariaat voor het Grootstedenbeleid (CGB) opgericht waarvan de intentienota een reeks « stedelijke pathologieën » identificeert die het actief wil aanpakken: « gettovorming » en « kristallisering van de sociale uitsluiting » worden, naast werkloosheid, aangestipt als « oorzaken van de samenlevingsproblemen ».¹⁵ De bekommernis om een « harmonieuze samenleving » van de diverse componenten van de Brusselse samenleving wordt steeds vaker gehoord in het politiek discours. Het Beleidsprogramma voor de Grootsteden krijgt aldus een nieuw sociaal luik om verschillende lokale acties te kunnen voeren die het samenleven in de wijken waar de stedelijke problemen het meest tot uiting komen, bevorderen ».¹⁶

2.2. Drie instrumenten om sociale gemengdheid tot stand te brengen

20. Vanaf het midden van de jaren 1990 wordt het « project » voor sociale gemengdheid in het BHG uitdrukkelijk bevestigd, op het moment dat de duurzame gevolgen van de sociaaleconomische crisis van de jaren 1980 – verscherping van de sociaaleconomische verschillen, minder vooruitzichten op sociale mobiliteit en beperktere woningkeuze – zich beginnen te laten gevoelen en de sociospatiale segregatie een

¹⁴ Eind 2011 waren er slechts 387 sociale woningen gebouwd en stonden er 563 van de in 2002 aangekondigde 6000 sociale woningen in de steigers, terwijl de GOMB sinds 1989 meer dan 3000 geconventioneerde woningen verkocht heeft (bron: Kuyken, 2012).

¹⁵ Kamer (2005), *Document 2045/011, 4e zitting van de 51e zittingsperiode* (online).

¹⁶ Brussels Hoofdstedelijk Gewest (2003), *Leven in het hart van de wijken: 1993-2003, 10 jaar wijkherwaardering in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest* (online), geraadpleegd op 15 augustus 2011.

probleem wordt dat opgelost moet worden [Kesteloot & Mistiaen, 1998]. De eerste tekenen daarvan vindt men vanaf de jaren 1980. Sociale gemengdheid en de positieve effecten ervan werden door sommigen onder andere benamingen naar voren geschoven ter verantwoording van het streven om de bevolking van bepaalde wijken te veranderen. Dat is in het bijzonder het geval voor Ch. Picqué (PS), die bijvoorbeeld in 1985 verklaarde dat:

« ...sociologische mutatie het doel is in de wijken van het lager gelegen deel van SintGillis, het instrument om dat te bereiken is de stadsvernieuwing. »¹⁷

21. De aangevoerde argumenten waren al gebaseerd op een gematigde opvatting over het conflict die het taalgebruik van de sociale cohesie typeert: het was de uitgesproken intentie om het « wantrouwen » en het « onbegrip » in die volkswijken – om niet te zeggen migrantenwijken - aan te pakken. Het discours zelf verschijnt echter in een institutionele context waar meer prozaïsche uitdagingen spelen. In het bijzonder vergroot de kwestie van de financiële levensvatbaarheid van het jonge Gewest¹⁸, die vooral berust op de belasting van de inwoners, de belangstelling voor de wijziging van het sociaaleconomisch profiel van de Brusselaars. In vergelijking met andere landen zijn er in Brussel weinig hefbomen die sociale gemengdheid rechtstreeks en concreet bevorderen, gelet op het grote aantal particuliere woningeigenaars¹⁹ [Baillergeau, 2005]. Wat voorgesteld wordt als een nieuw stadsproject wordt bijgevolg gepromoot met veeleer indirecte acties.

2.2.1. De wijkcontracten²⁰

22. Een van de belangrijkste middelen om het project voor sociale gemengdheid te realiseren zijn de wijkcontracten. De wijkcontracten geven uitvoering aan het gewestelijk aantrekkelijkheidsbeleid via de renovatie van de leefomgeving die in de jaren 1980 werd aangevat, via verschillende luiken die betrekking hebben op de herwaardering van de residentiële functie en de openbare ruimte. Ze betrekken een nieuw type protagonisten bij de stedelijke ontwikkeling: architecten en stedenbouwkundigen krijgen voortaan een rol bij het aantrekken van nieuwe gezinnen naar de doelwijken. De regeling komt evenwel tot stand in een context waarin de toename van de onveiligheid en de onveiligheidsgevoelens een van de hoofdbekommernissen wordt en de koers van de eerste wijkcontracten uitzet [Sacco, 2010].

23. De « terugkeer van de middenklasse naar de stad » staat weliswaar centraal sinds de invoering van de wijkcontracten in 1994, maar dat ging aanvankelijk gepaard met sociale maatregelen om de bewoners een andere woning te bezorgen en de stijging van de huurprijzen af te remmen. Het sociale luik wordt echter aangevuld met andere initiatieven (beroepsopleiding, ontwikkeling van de sociale cohesie) die toevertrouwd worden aan de lokale verenigingen en geleidelijk de begeleiding van de bewoners in hun zoektocht naar een woning vervangen. Bovendien worden de maatregelen op het vlak van citymarketing uitgebreid in de jaren 2000 om de woonomstandigheden van de inwonende gezinnen te verbeteren en de sociale gemengdheid te bevorderen, om, afgezien van de werkloosheid, de andere oorzaak van de « sociale onlusten » in de betrokken wijken aan te pakken: het « onevenwicht tussen de bevolkingsgroepen ». De eerste prioriteit van het Gewestelijk Ontwikkelingsplan (GewOP) van 2005 luidt als volgt:

¹⁷ Presentatie van de strategie voor het lager gelegen deel van Sint-Gillis, 1985, geciteerd door Debry, 1998.

¹⁸ Deze kwestie hangt samen met verschillende factoren: hoofdzakelijk de stadsexodus van de gezinnen met een comfortabel inkomen vanaf het einde van de jaren 1950 en de concentratie van arme gezinnen in de hoofdstad, de grote beheers- en uitrustingskosten wegens de nationale en internationale functies van de stad en de toename van de sociale uitgaven.

¹⁹ Het aantal woningen waarover de 34 sociale verhuurkantoren op het grondgebied van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest beschikken, bedraagt slechts 8% van het totale aantal woningen [Bernard, 2009].

²⁰ De regeling werd in 2010 herdoopt tot duurzame wijkcontracten.

« De aantrekkelijkheid van het wonen versterken en het sociaal evenwicht bevorderen door een verbetering van de kwaliteit van het leefmilieu via een geïntegreerd en ambitieus beleid, met name op het gebied van stadsvernieuwing, openbare ruimten, collectieve voorzieningen, netheid en erfgoed. »

24. Een van de belangrijkste voorbeelden van dit « ambitieuze beleid » waartoe heel wat wijkcontracten bijdragen, is de geleidelijke heraanleg van de kanaaloevers waar zich de meeste kwetsbare wijken bevinden. Dit allesomvattend plan, waaraan alle gezagsniveaus meewerken, is natuurlijk gericht op de herwaardering van en nieuwe bestemmingen voor het gebied aan deze waterweg (promenades, evenementen, culturele en commerciële centra, lofts enz.) om er een 'place to be' van te maken, die een nieuwe soort inwoners aantrekt. De kanaalzone maakt echter ook deel uit van de « strategische zones » van het Plan voor de Internationale Ontwikkeling (PIO) waarmee Brussel zich zou moeten kunnen herpositioneren tegenover de andere Europese grootsteden. Dat integreert de wijkcontracten *de facto* in een strategie om dat grondgebied te 'verkopen' aan potentiële investeerders met de economische gevolgen die daarmee gepaard zouden moeten gaan²¹.

25. Dit is een voorbeeld van de twee manieren van de wijkcontracten om sociale gemengdheid te bevorderen. De eerste manier is het aanmoedigen van private of openbare vastgoedinvesteringen die bestemd zijn voor gezinnen met een middeninkomen. De tweede, meer impliciete manier strekt ertoe het imago van de wijk te verbeteren met ingrepen die hoofdzakelijk betrekking hebben op de gevoelens van welzijn en veiligheid (verbetering van de openbare verlichting, vergroening, aanleg van collectieve uitrustingen die gedeeltelijk bestemd zijn om de « hangjongeren » bezig te houden enz.). Dergelijke operaties, die de wijk ongetwijfeld aantrekkelijker maken voor de inwoners, maken haar ook aantrekkelijker voor gezinnen die op zoek zijn naar een woning en ver-

leid kunnen worden door troeven zoals de centrale ligging. Door er zich te vestigen kunnen ze andere gezinnen met meer koudwatervrees doen warmlopen voor de wijk.

2.2.2. De Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

26. De subsidies die de Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest verleent voor particuliere bouw- of renovatieprojecten, zijn een ander overheidsinstrument om nieuwe gezinnen naar de volkswijken te lokken. Hier geldt het principe dat de risico's voor de eerste investeerders geminimaliseerd moeten worden door subsidies te verlenen, waardoor de tot stand gebrachte woningen onder bepaalde inkomensvoorwaarden tegen lagere prijzen dan de marktprijzen van de hand kunnen worden gedaan. De eerste investeringen moeten de wijk aantrekkelijker maken, zowel door een verbetering van de woonomgeving als door de instroom van de begunstigde gezinnen, en aldus de risico's voor toekomstige privé-investeerders verminderen. Aangezien de inkomensvoorwaarden niet erg streng zijn, zijn het in feite de gezinnen met een midden- en zelfs comfortabel inkomen²² die het meest gebruikmaken van dit systeem [Romainville, 2010].

27. Tot nu toe beschouwde de GOMB de sociale gemengdheid niet als een doel op zich, maar enkel als een « neveneffect » van de uitgevoerde projecten. Het emulatieprincipe streeft echter naar een geleidelijke wijziging van het sociaaleconomisch profiel van de betrokken wijken. Die wijziging wordt trouwens duidelijk gewenst door andere actoren, zoals gewestelijk PS-volksvertegenwoordiger Alain Hutchinson, volgens wie

« ons Gewest niet altijd voldoet aan het criterium inzake levenskwaliteit in termen van vooral sociale, maar ook culturele gemengdheid in

²¹ Behalve een grotere aantrekkelijkheid van de plaatsen beogen de wijkcontracten een vermindering van de grondlasten voor de investeerders doordat gebouwen of terreinen in erfpacht worden genomen.

²² Volgens een recente, nog niet verschenen studie (Verdonck *et al.*), hebben de kopers van woningen van de GOMB doorgaans een groter inkomen dan de Brusselse middenklasse, dat in 2008 tussen 15.107 en 30.213 euro per jaar (en per belastingaangifte) schommelde.

de wijken. Dat is een echt probleem. De GOMB [...] is een belangrijk instrument van dit beleid »²³ ;

of nog in het GewOP (2005) :

« Gemengde projecten die in één renovatie- of bouwoperatie verschillende partners samenbrengen (privé-investeerders, GOMB, sociale huisvesting voor verschillende doelgroepen) dragen bij tot een betere sociale gemengdheid en moeten dus aangemoedigd worden. »

2.2.3. Het decreet « sociale cohesie »

28. In het BHG wordt het beleid tot bevordering van de sociale cohesie geregeld bij een decreet van de Franse Gemeenschapscommissie van 2004. Deze regeling is een zuiver product van het nieuwe model voor de stedelijke ontwikkeling en strekt ertoe de sociospatiale dualisering aan te pakken door lokale acties van verenigingen en groepen in « achtergestelde » gemeenten te financieren. Dit derde instrument, dat later werd ingevoerd toen al een grote consensus over het discours inzake gemengdheid bestond, beoogt de gemengdheid in al haar aspecten (sociaal, cultureel, intergenerationeel, gender) tot stand te brengen. Het decreet bestrijdt aldus

« elke vorm van discriminatie en sociale uitsluiting met de ontwikkeling van een beleid voor sociale integratie, interculturaliteit, socioculturele diversiteit en samenleving van de verschillende lokale gemeenschappen. »

29. De manier om gemengdheid te bevorderen is hier niet het « importeren » van gezinnen met een middeninkomen in de volkswijken, maar een 'bottom-upintegratie': ontmoetingen tussen verschillende bevolkingsgroepen worden aanbevolen als middel om de lokale solidariteit te bevorderen en samenhang tot stand te brengen, waarvan men

verwacht dat ze een dynamiek op gang brengen in sociaal achtergestelde wijken. De stedelijke moestuinen die overal in Brussel worden aangelegd, zijn een voorbeeld van plaatsen waar die ontmoetingen kunnen plaatsvinden.

30. Paradoxaal is dat de oproep tot ontmoetingen gepaard gaat met de oproep tot buurtwerk. De lokale actie maakt het niet altijd mogelijk om rekening te houden met de heterogeniteit, aangezien de begunstigde wijken meestal een homogene bevolking hebben [Ansay *et al.*, 2007] wegens de kansarmoede en de etnische origine. In feite is een aanzienlijk deel van de gesubsidieerde projecten voor deze doelgroep bestemd, hoewel de groep met migrantenroots niet langer een aparte categorie van begunstigten is. De bij het decreet beoogde gemengdheid lijkt vooral een politiek correct discours – in de eerste betekenis van de term – om acties ten gunste van die doelgroep in te bedden in het algemenere kader van de strijd tegen sociale handicaps. In dat discours betekent de « samenleving van lokale gemeenschappen » meer dan waarschijnlijk het voorkomen dat elke lokale gemeenschap zich op zichzelf terugplooit.

31. Van naderbij bekeken worden zowel in de teksten over de drie instrumenten als in het algemeen politiek discours zeer zelden argumenten aangevoerd voor het parool « sociale gemengdheid ». Sociale gemengdheid wordt bijna nooit nauwkeurig omschreven, tenzij als een overzicht van de sociaaleconomische en/of culturele samenstelling van de stad in haar geheel of van bepaalde wijken. Afgezien van de maatregelen om in bepaalde gebieden nieuwe gezinsprofielen aan te trekken en er nieuwe sociale gebruiken te ontwikkelen, zijn de actiemiddelen die voorgesteld worden om er het sociaal evenwicht daadwerkelijk te garanderen, eveneens zeer vaag. Na analyse blijkt dat het streven naar sociale gemengdheid niet zozeer een project voor een meer egalitaire

²³ Commissie voor de Huisvesting van het Brussels Hoofdstedelijk Parlement, februari 2011.

stad is als wel een manier om andere beleidsdoelen of projecten met delicate belangen te legitimeren²⁴. In het BHG worden hoofdzakelijk twee doelen nagestreefd onder het mom van sociale gemengdheid: citymarketing in gebieden met commercieel of toeristisch potentieel en het afbreken van het samenhangsgevoel van de migrantengroepen dat voorgesteld wordt als een van de grootste bedreigingen voor de sociale cohesie. Het discours komt in het algemeen overeen met dat van de sociale cohesie, waardoor sociale gemengdheid een doel op zich wordt, dat niet gelegitimeerd hoeft te worden. Aldus wordt uitdrukking gegeven aan een democratisch ideaal waarover men een consensus heeft bereikt (het Gewest spreekt van « noodzakelijke gemengdheid »²⁵) en dat zowel de politieke actoren als de politieke opinie makkelijk achter zich krijgt. Om dezelfde redenen is het discours in kwestie ook meerduidig – het dient zowel om de stedelijke problemen te diagnosticeren als om het streefdoel en de actiemiddelen kenbaar te maken – en het brengt het verwachte effect teweeg: de legitimatie van het beleid zelf [Genestier, 2010].

Conclusie

32. De centrale plaats die sociale gemengdheid in de stedelijke ontwikkeling in het BHG inneemt, lijkt te kunnen worden verklaard door de positieve connotaties en ideologische deugden van dat concept, maar niet enkel daardoor. Een andere verklaring is dat gelijktijdige sociale en politieke transformaties het « probleem » van de kwetsbare gebieden als grootste bron van ongelijkheden onder de aandacht hebben gebracht. De multiculturaliteit in combinatie met de sociospatiale segregatie, de nieuwe definitie van sociale uitsluiting, de beleidsfilosofie van de geïntegreerde actie en de neoliberale koerswijziging van het beleid in het algemeen hebben ertoe geleid dat sociale gemengdheid bij voor-

rang in bepaalde Brusselse gebieden tot stand moet worden gebracht, terwijl dat niet noodzakelijk lijkt in de « betere wijken ». Volgens een 'light' versie van sociale rechtvaardigheid, wordt het begrip gebruikt om ervoor te zorgen dat de verschillende sociale groepen in die gebieden in dezelfde omstandigheden leven en het de verantwoordelijkheid van het individu wordt om te stijgen op de sociale ladder. Sociale gemengdheid kan voorgesteld worden als een mirakeloplossing, omdat het begrip ook bruikbaar is op pragmatisch vlak: door het discours van de integratie voor iedereen toegankelijk te maken, kan er een gemeenschappelijk gedachtegoed ontstaan [Genestier 2010] dat de linkerzijde verenigt en niet afgewezen wordt door de rechterzijde.

33. Deze plaatsgebonden benadering met het oog op vredig samenleven is evenwel in strijd met de analyse dat de situaties van de « nieuwe armoede » en de processen die uitsluiting (en vervreemding, aldus Castel) teweegbrengen, door het systeem zelf veroorzaakt worden. Afgezien van de intentieverklaring lijkt het begrip 'sociale gemengdheid' vooral te dienen om de stedelijke ontwikkeling in het algemeen en minder nobele doelen in het bijzonder te legitimeren, wat mogelijk is doordat het begrip geïntegreerd wordt in het ideologische discours van de sociale cohesie. Het discours verhult het « echte probleem » van de kwetsbare wijken: de gebieden in kwestie zijn niet aantrekkelijk voor de welgestelde gezinnen en het kapitaal wegens de verloederende leefomgeving en de zogezegde afbrokkeling van de sociale orde. Kan de oproep tot sociale gemengdheid dan niet worden opgevat als een verhuuld streven om er de collectieve regulerende systemen (school, werk, burgerschap) weer tot ontplooiing te brengen? Het principe dat sociale rechtvaardigheid dezelfde leefomstandigheden vereist, houdt er immers geen rekening mee dat het niet gaat om het bestaan van een neutraal individu. Integendeel, de toenadering tussen de « kwetsbare » groepen en de zogenaamde middenklasse – in feite de toplaag ervan die over een cultuurkapitaal en een comfortabel inkomen beschikt –

²⁴ Het begrip wordt ook gebruikt door de sector van de sociale huisvesting om officieus in te spelen op een ietwat vaag afwijkingssysteem, dat tegelijk met de Huisvestingscode in 1993 werd ingevoerd en positieve discriminaties toestaat, waardoor de geest van de code kan worden gerespecteerd en tegelijk rekening wordt gehouden met de beheersrealiteit [Harze, 2011]. Dit punt kon niet verder uitgewerkt worden binnen het bestek van dit artikel.

²⁵ Brussels Hoofdstedelijk Gewest (2003), *Leven in het hart van de wijken: 1993-2003, 10 jaar wijkerwaardering in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest* (online), geraadpleegd op 15 augustus 2011.

verloopt volgens een impliciet model, namelijk dat van de waarden en de consumptiegewoonten van de tweede groep, want men gaat ervan uit dat de herdynamisering van Brussel afhangt van die specifieke bevolkingsgroepen, die geneigd zijn tot trendy cultuurconsumptie en de nieuwste trends volgen.

Bibliografie

- ANSAY Alexandre, LANOTTE Gaëlle, BEN YAACOUB Laïla, 2007. Un décret, des pratiques, In : *Agenda interculturel "Cohésion sociale. Un décret, des pratiques"*, n° 257/258.
- BAILLERGEAU Evelyne, D.J.W., VAN DER GRAAF Peter, VELDBOER Lex, 2005. *La promesse d'un habitat socialement mixte. Un état des lieux des politiques et des recherches sur la mixité sociale et la gentrification aux Pays-Bas, en Belgique et en Suède*, Rapport de recherche, Institut Verwey-Jonker, Universiteit van Amsterdam en Amsterdam School for Social Science and Research.
- BEN MOHAMMED Nourdine, RÉA Andrea, 2000. *Politiques multiculturelles et modes de citoyenneté à Bruxelles*.
- BERENI Laure, JAUNAIT Alexandre, 2009. Usages de la diversité, *Raisons politiques*, n°35.
- BERNARD Nicolas, 2009. Twintig jaar huisvestingsbeleid in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: tussen balans en vooruitzicht, In : *Brussel (over) 20 jaar*, Brussel, Agentschap voor Territoriale Ontwikkeling, pp. 359-385.
- CASTEL Robert, 1995. *Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*, Paris : Fayard.
- CBAI-CRAcs, 2007. *La politique de cohésion sociale à Bruxelles : constats, enjeux et perspective*, Evaluatierapport, Commission Communautaire Française : Brussel.
- GODARD Michel, 1998. Bruxelles : mixité sociale en théorie, ségrégation en pratique, *Cahiers marxistes*, n°211, pp. 3-6.
- DEBRY Philippe, 1998. La mixité sociale : objectif ou moyen?, *Cahiers marxistes*, n°211, pp. 11-18.
- FRANCQ Bernard, VANNESTE Damien, 2010. *15 ans de politiques urbaines en Belgique. Vers quelles définitions du localisme ?*, communication au Colloque de lancement de l'Institut Sciences Po Louvain Europe, Louvain-la-Neuve.

- GENESTIER Philippe, 2006. L'expression "lien social" : un syntagme omniprésent, révélateur d'une évolution paradigmatique, *Espaces et sociétés*, n°126, pp. 19-34.
- GENESTIER Philippe, 2010. La mixité : mot d'ordre, vœu pieu ou simple argument ?, *Espaces et sociétés*, n°140-141.
- GAUCHET Marcel, 1979. De l'avènement de l'individu à la découverte de la société, *Annales ESC*, n°3.
- KUYKEN Thierry, 2012. Crise du logement. C'est par où la sortie ?, *Bruxelles en mouvements*, n°255.
- JENSON Jane, 1998. *Les contours de la cohésion sociale : l'état de la recherche au Canada*, Rapport de recherche n°F/03.
- JUNTER Annie, SÉNAC-SLAWINSKI Réjane, 2010. La diversité : sans droit ni obligation, *Revue de l'OFCE*, n°114, pp. 167-195.
- HARZE Justine, 2011. *Gestion de la diversité des populations au sein du parc de logements sociaux bruxellois : étude de cas*. Mémoire de Master en sociologie, Université Libre de Bruxelles.
- KESTELOOT Christian, MISTIAEN Pascale, 1998. Des limites de la mixité sociale comme stratégie de gouvernement, *Cahiers marxistes*, n°211, pp. 35-47.
- NAVEZ-BOUCHANINE Françoise, 2002. *La fragmentation en question : des villes entre fragmentation spatiale et fragmentation sociale*, Paris : L'Harmattan.
- ROMAINVILLE Alice, 2010. Wie is gebaat bij de beleidsmaatregelen die de aankoop van de gezinswoning in Brussel ondersteunen?, *Brussels Studies*, nr. 34, 25 januari, www.brusselsstudies.be.
- ROSANVALLON Pierre, 1995. *La nouvelle question sociale : repenser l'Etat-providence*, Paris : Seuil.
- SACCO Muriel, 2010. Kuregem: van afbraak naar herwaardering, *Brussels Studies*, n°43, 25 oktober, www.brusselsstudies.be.
- VERDONCK Magali, TAYMANS Michèle, VAN DROOGENBROECK Nathalie, 2011. *Etude de la classe moyenne bruxelloise et des mesu-*

res pour renforcer sa présence. Rapport de recherche, centre d'études régionales bruxelloises, Facultés universitaires Saint-Louis.

- VRANKEN Jan, 1998a. Lutte contre la pauvreté et politique urbaine : spécificités et différences, In : VRANKEN Jan, VANHERCKE Bart, CARTON Luc (dirs.), *20 ans CPAS. Vers une actualisation du projet de société*, Louvain-la-Neuve : Acco, pp. 175-193.
- VRANKEN Jan, 1998b. « De la 'pauvreté moderne' à l'exclusion sociale'. Une exploration de l'évolution des concepts et des politiques », In : VRANKEN Jan, VANHERCKE Bart, CARTON Luc, *20 ans CPAS. Vers une actualisation du projet de société*, Louvain-la-Neuve : Acco, pp. 63-77.
- ZIMMER Pol, 2007. « Het huisvestingsbeleid en de sociale cohesie in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest », *BGHM-Info*, nr. 49, pp. 17-28.

Geraadpleegde en geanalyseerde documenten

- BROH – Brussels Hoofdstedelijk Gewest, (2008), *Vijfjarig Balansverslag 2004-2008-Memorandum 2009-2014 Stadsvernieuwing*.
- ATO-Brussels Hoofdstedelijk Gewest, *Gewestelijke Plan voor Duurzame Ontwikkeling, voorbereidende fase. Stand van zaken in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest* (online), geraadpleegd op 15 februari 2012.
- COCOF (2004), *Decreet betreffende de sociale cohesie van 30 april 2004*.
- ECOLO-BXL (2009), *ECOLO-programma's, gewestelijke verkiezingen*.
- Brusselse Federatie van de PS (2009), *Programma van de Brusselse socialisten voor de gewestelijke verkiezingen van 7 juni 2009*.
- De Kamer (2005), *Document 2045/011, 4^e zitting van de 51^e zittingsperiode*.
- Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (2002), *Ordonnantie van 7 oktober 1993 houdende organisatie van de herwaardering*

van de wijken, gewijzigd bij de ordonnanties van 20 juli 2000 en 27 juni 2002.

Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (2006), *Besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering betreffende de toekenning van subsidies voor de stadsvernieuwingsopdracht van de Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.*

Brussels Hoofdstedelijk Parlement (2011), *Integraal verslag van de interpellaties en mondelinge vragen*, Commissie voor de huisvesting en de stadsvernieuwing, nr. 38

Brussels Hoofdstedelijk Gewest (2003), *Leven in het hart van de wijken : 1993-2003, 10 jaar wijkherwaardering in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest*

Brussels Hoofdstedelijk Gewest (2009), *Plan voor de Internationale Ontwikkeling, stappenplan.*

Brussels Hoofdstedelijk Gewest, *De 12 prioriteiten van het Gewestelijk Ontwikkelingsplan* (online), geraadpleegd op 20 november 2011.

POD Maatschappelijke Integratie/Grootstedenbeleid (2009), *Programma Grootstedenbeleid. Algemene richtlijnen 2009.*

POD Maatschappelijke Integratie/Grootstedenbeleid (2010), *Vademecum van het transversaal stedenbeleid op federaal niveau.*

Om deze tekst te citeren

Emmanuelle LENEL, « Sociale gemengdheid in de openbare stedelijke ontwikkeling te Brussel. Project of politiek taalgebruik? », *Brussels Studies*, Nummer 65, 25 Februari 2013, www.brusselsstudies.be

Links

Andere versies van deze tekst zijn beschikbaar

ePub FR : <http://tinyurl.com/BRUS65FRE PUB>

ePub NL : <http://tinyurl.com/BRUS65NLE PUB>

ePub EN : <http://tinyurl.com/BRUS65ENE PUB>

pdf FR : <http://tinyurl.com/BRUS65FRP DF>

pdf NL : <http://tinyurl.com/BRUS65NLP DF>

pdf EN : <http://tinyurl.com/BRUS65ENP DF>

De videos die verschenen zijn in *Brussels Studies* zijn te bezichtigen op het Vimeo kanaal van *Brussels Studies* op de volgende link :

<http://vimeo.com/channels/BruS>